

УДК 811.161.2 (477)+811.11
 ORCID iD 0000-0002-5538-5329
 ORCID iD 0000-0002-4970-2500

ВІД МОВНОЇ СИТУАЦІЇ ДО МОВНОЇ СТІЙКОСТІ: ДОСВІД МИКОЛАЇВЩИНИ

*Дарія Лукьяненко
 Оксана Кулешова*

У статті в контексті соціолінгвістичних розвідок подано теоретичну базу з питання формування культуромовної особистості як взірця мовної стійкості. Доведено її актуальність для Миколаївської області, де впродовж 2017 року проведено регіональне моніторингове дослідження мовної ситуації на прикладі закладів загальної середньої освіти. На підставі даних, отриманих за результатами анкетування й комп'ютерного тестування, визначено рівень володіння українською мовою педагогами; з'ясовано специфіку мовної ситуації на Миколаївщині; проблемні місця, що перешкоджають формуванню мовної стійкості педагогів та учнів; фактори, що сприяють формуванню в учнів стійкої мотивації до вивчення української мови, вихованню любові та шанобливого ставлення до неї. Визначено стратегічні напрями подолання складнощів у вільному володінні українською мовою та усвідомленні внутрішньої потреби щоденного послуговування нею. Запропоновано тактичні дії на прикладі досвіду формування якісного українськомовного середовища в Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти.

Накреслено пріоритетні напрями подальших моніторингових досліджень і наукових студій із питання формування якісного мовного середовища.

***Ключові слова:** мовна ситуація, мовна стійкість, моніторингове дослідження, стратегічні напрями.*

FROM LANGUAGE SITUATION TO LANGUAGE RESISTANCE: THE EXPERIENCE OF MYKOLAYIV REGION

*Daria Lukyanenko
 Oksana Kuleshova*

Today, the level of language proficiency and speech determines the general level of development of a competent citizen focused on professional activity and able to serve the Ukrainian language in his daily communication. One of the important factors in the formation of a cultural personality is the linguistic situation in educational institutions. In order to analyze the actual linguistic situation in the institutions of general secondary education in Mykolaiv region, a monitoring study «Language situation in institutions of general secondary education of Mykolaiv region» was conducted. According to the results, the factors contributing to the formation of stable motivation for students in the study of the Ukrainian language, the upbringing of love and respect for it, and factors that hinder this process have been identified; The attitude of teachers to the Ukrainian language and its level of ownership are determined. The resulting data array gives grounds to state: for situation bilingual is mixed broad casting, which depends on the circle of linguistic contacts of subjects of communication, its character is typical for Mykolaiv region. This fact led to the need to determine the strategic directions of ensuring language stability in the Mykolaiv region in the education system: improving the level of knowledge of the Ukrainian language by subjects of the educational process; image

of the Ukrainian language; reducing the influence of actors that negatively affect the attitude towards the Ukrainian language and the desire to use it regard less of the communicative situation.

Such directions were included in to the action program developed by the Mykolayiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, the implementation of which is represented by a system of measures aimed at increasing the level of proficiency in the Ukrainian language, raising the prestige among students and teachers, expanding the scope of its use regardless of the situation of communication.

Keywords: language situation, language stability, monitoring research, strategic directions.

Вступ.

Перед сучасним суспільством стоїть вимога підготовки компетентного громадянина, зорієнтування його на фахову діяльність, де рівень володіння мовою та мовленням визначають його загальний рівень розвитку. Квінтесенцією цього процесу має стати становлення елітарної культуромовної особистості, конкурентоспроможного та соціально запитаного фахівця, що досконало володіє нормами української літературної мови та використовує їх у щоденному побутовому й професійному спілкуванні. Одним із важливих чинників формування такої особистості є мовна ситуація в закладах освіти. За Ларисою Масенко, мовна ситуація – це «сукупність усіх мов, територіальних і соціальних діалектів, функціональних стилів тощо, які використовуються в країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях» (Масенко Л., 2004). Дослідження мовної ситуації є важливим для з'ясування тенденцій розвитку мовних процесів як основи мовної стійкості українців.

Проблемне поле «мовної стійкості» на сьогодні висвітлено в працях таких соціолінгвістів, як Світлана Єрмоленко (Єрмоленко С., 2005), Лариса Масенко (Масенко Л., 2004), Анатолій Погрібний (Погрібний А., 2012).

Орест Ткаченко мовну стійкість

визначає як здатність людини «за несприятливих умов зберегти й відновити свою мову» (Ткаченко, 1990, с. 4). Оксана Кравченко уточнює таке визначення: «На сьогодні мовна стійкість має ширшу конотацію. Основу її визначають зростання авторитету української мови, усвідомлення внутрішньої потреби спілкуватися й пізнавати світ засобами рідної мови, заперечення мовного відступництва у будь-яких його проявах, прагнення позбутися монополії суржику, турбота про високу культуру спілкування» (Кравченко, 2007, с. 216).

Метою пропонованої статті є визначення стратегічних напрямів забезпечення мовної стійкості на Миколаївщині в системі освіти.

Досягнення мети має забезпечити виконання таких завдань: 1) проаналізувати мовну ситуацію; 2) з'ясувати чинники негативного впливу на мовну стійкість; 3) змоделювати шляхи вдосконалення мовної ситуації в системі освіти.

Варто зауважити, що мовна ситуація в різних регіонах України не є однорідною. Зокрема, для Миколаївщини характерна ситуативна двомовність (білінгвізм) й мішане мовлення (суржик). Такий висновок робимо на підставі даних, наведених Л. Масенко в посібнику «Нариси з соціолінгвістики» (Масенко, 2010, с. 121) (Таблиця 1).

Таблиця 1

	У присутності українськомовних людей ви спілкуєтеся	У присутності російськомовних людей ви спілкуєтеся
Переважно українською	33,4 %	8,5 %

Російською і українською рівною мірою	18,4 %	14,8 %
Переважно російською	47,9 %	76,1 %
Суржиком	0,3 %	0 %
Важко відповісти	0 %	0,7 %

Отже, можемо констатувати, що підтвержена статистичними даними ситуативна двомовність актуалізує необхідність формування мовної стійкості, зокрема на Миколаївщині, ефективність яких залежатиме від специфіки названої території. Найвиразніше всі варіації мовного взаємовпливу й мовної поведінки можна простежити в закладах освіти та на прикладі організації освітнього процесу (пошук навчальних, методичних, наукових матеріалів для підготовки до заняття як учителя, так й учня), де фактично одночасно реалізуються формальні й неформальні комунікативні ситуації.

Особливості моніторингового дослідження.

Дотримуючись думки про те, що визначення реальної мовної ситуації в закладах освіти Миколаївської області дозволить розробити стратегічні кроки для ефективного впливу на неї, Миколаївським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти ініційовано та проведено протягом 2017 року регіональне моніторингове дослідження «Мовна ситуація в закладах загальної середньої освіти Миколаївської області». Завданнями дослідження визначено такі:

- виявити фактори, що сприяють формуванню в учнів стійкої мотивації до вивчення української мови, вихованню любові та шанобливого ставлення до неї, та фактори, що гальмують цей процес;
- виявити ставлення педагогів до української мови;
- виявити рівень володіння українською мовою педагогами.

Відповідно до програми дослідження анкетуванням було охоплено педагогів

(1 140 осіб) та учнів 11-х класів (830 осіб) міста Миколаєва, Березанського, Вознесенського, Врадіївського, Казанківського та Первомайського районів. Також проведено комп'ютерне тестування учителів (1 183 особи) для визначення рівня володіння українською літературною мовою. Вибіркова сукупність учасників дослідження є репрезентативною, що дозволяє поширювати результати на зазначені категорії у всій Миколаївській області.

Результати моніторингового дослідження

Для виявлення ставлення до української мови як фактору, що впливає на реальну мовну ситуацію в закладах освіти, респондентам було запропоновано продовжити висловлювання «Українська мова для мене – це ...». Розподіл відповідей свідчить про те, що 81,5 % педагогів та 74,2 % учнів вважають її рідною. Ставляться до української мови як до державної 80 % педагогів і 71,4 % учнів. При цьому мовою спілкування українську вважають лише 61,4 % педагогів і 34,6 % учнів (діаграма 1).

Оскільки фактор оточення чинить суттєвий вплив на вибір мовної поведінки людини, одинадятикласникам запропоновано низку запитань, розподіл відповідей на які дозволяє виявити характер його впливу. Виявлено, що 42,4 % учнів 11-х класів Миколаївщини розмовляють вдома суржиком, 38,8 % говорять російською, 17,1 % – українською, 0,1 % послуговуються іншими мовами. У громадських місцях суржик використовує дещо менша частка (27 %) респондентів, російською говорять 42 %, а українською дещо більше – 31 %. У спілкуванні з друзями рівномірно використовується суржик і російська мова – по 42 % відповідно, українська становить

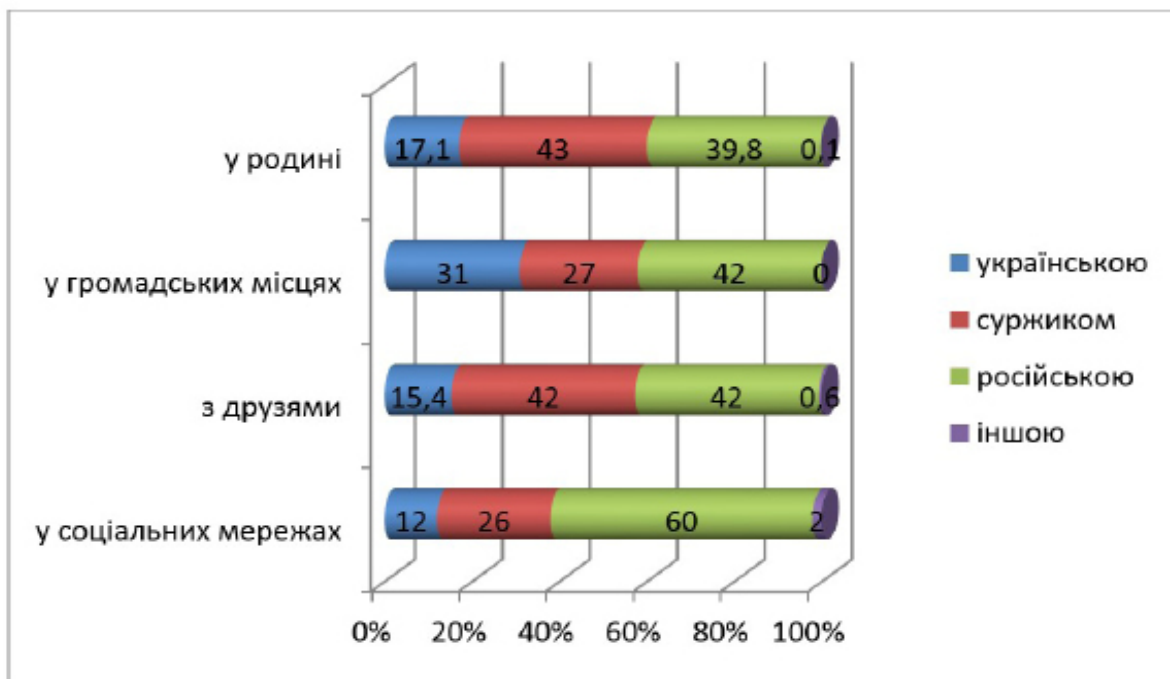
15,4 %, інші мови – 0,6 %. Спілкування в соціальних мережах для 60 % одинадцятикласників відбувається російською, суржик застосовують 26 %, українську – 12 % (діаграма 2).

**Продовжіть висловлювання «Українська мова для мене – це ...»
(позначте лише ті варіанти відповіді, з якими погоджуєтесь) (%)**

Діаграма 1

Як ви спілкуєтесь? (%)

Діаграма 2

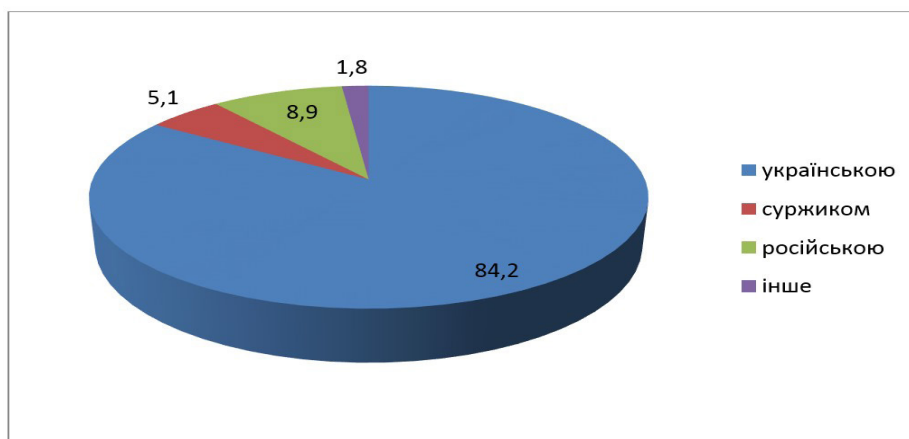
Відповідаючи на запитання «Чи має для вас значення мова медіапростору», 42 % опитаних відповіли, що має; 46 % зазначили «ні», 12 % не змогли визначитися із відповіддю. При цьому про утруднення в розумінні змісту, якщо програма, фільм транслюється українською мовою, заявили лише 5 %. На запитання щодо мови пісень, які слухають респонденти, 52 % відповіли, що англійською, 23,5 % – українською, 20,6 % – російською, 3,9 % – іншою. Цікаво, що вибираючи художню книгу для читання, 51,7 % надає перевагу українській, 30 % – російській, 14,3 % – мові оригіналу, 1,7 % – англійській.

За характером відповідей учнів 11-х класів на пропонувані запитання можна зробити висновок, що їм властива ситуативна двомовність і мішане мовлення, адже залежно від ситуації вони можуть вибирати або російську мову, або українську, або її форму – суржик. Відповідно орієнтація на спілкування українською мовою школярів

Миколаївщини більшою мірою залежить від мовної ситуації в закладах освіти. Тому заслуговує на увагу питання про умови, які створено в закладах освіти, та питання про рівень володіння українською мовою учасниками освітнього процесу.

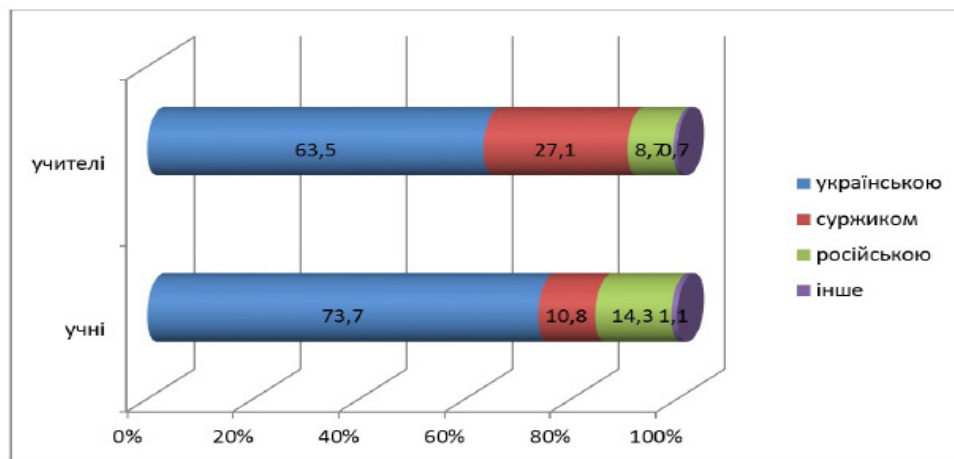
Необхідно зауважити, що в 97 % закладів загальної середньої освіти Миколаївської області освітній процес відбувається українською мовою. Аналіз відповідей на запитання про те, якою мовою спілкуються педагоги з учнями на уроках, дозволяє стверджувати, що російську використовують у закладах з російською мовою навчання. При цьому 5,1 % опитаних зазначили, що на уроках звучить суржик, а 1,8 % зазначили, що й українська, і суржик (діаграма 3). Переважна більшість (73,7 %) учнів зауважили, що під час позакласних заходів використовується українська мова, 14,3 % назвали російську мову, 10,8 % – суржик (діаграма 4).

Як спілкуються з вами педагоги на уроках? (%)

Діаграма 3

Якою мовою відбувається спілкування під час позакласних заходів? (%)

Діаграма 4

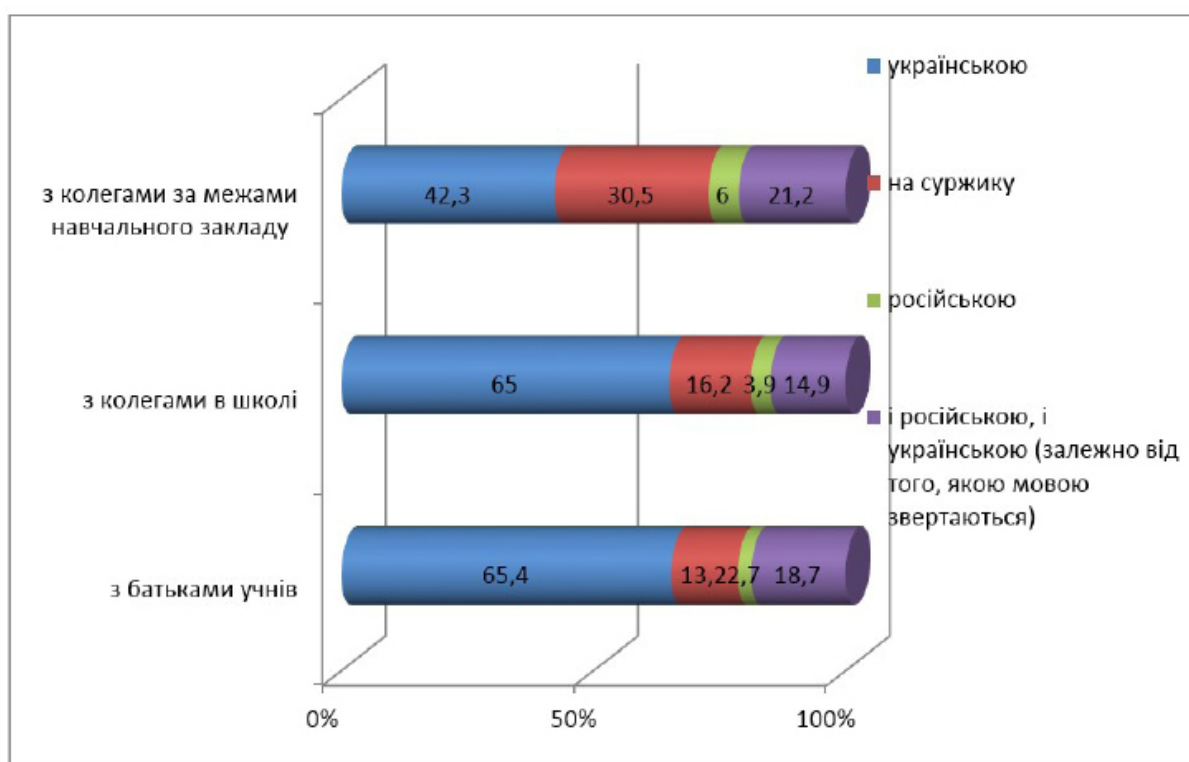

Водночас, потрібно зазначити, що в ситуації неформального спілкування учнів, за даними опитування педагогів, переважає суржик. Про це свідчить 63,3 % відповідей респондентів. Майже рівномірно представлено російську (18,4 %) українську (18,2 %).

Педагогам також властиве мішане мовлення. Спілкуючись із колегами за межами школи, 42,3 % опитаних використовують українську мову, 30,5 % – суржик, 6 % – російську; 21,2 % зауважили, що

вибір мови залежить від того, якою мовою звертається співрозмовник. У межах школи характер розподілу відповідей змінюється: частка тих, хто спілкується українською, збільшується (65 %), суржиком – зменшується (16,2 %). Аналогічний розподіл властивий спілкуванню педагогів із батьками (діаграма 5). Проте під час позакласних заходів частка педагогів, що послуговується суржиком, збільшується до 27,1 % (діаграма 4).

Як ви спілкуєтесь? (%)

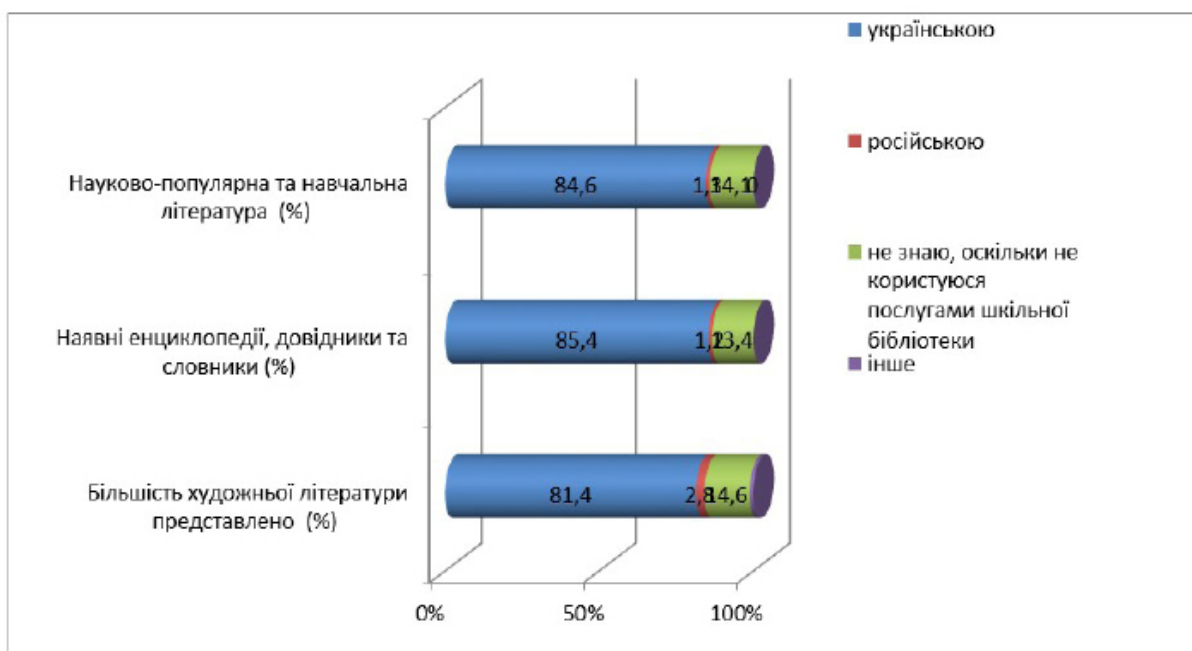
Діаграма 5

87,3 % респондентів зазначили, що адміністрація закладу освіти спілкується з ними українською мовою, 7,4 % назвали суржик, 4,8 % – російську мову. На нарадах і педрадах українська звучить частіше: так зауважили 93 % респондентів. Російську назвали 3 %, суржик – 4 %.

Дослідники підкреслюють, що «категорії вживання мови й володіння мовою тісно взаємопов'язані» (Якубчак Н. В., 2002, с. 45). Загальновідомо, що на рівень володіння мовою впливає також робота з

друкованими джерелами інформації. Для виявлення рівня забезпечення закладів освіти такими джерелами респондентам поставлено відповідні запитання. Більшість опитаних зауважила, що в бібліотеках школи наявні науково-популярна й навчальна література (84,6 % опитаних), енциклопедії, довідники і словники (85,4 %), твори художньої літератури (81,4 %) представлені українською мовою (діаграма 6).

У бібліотеці вашого закладу освіти

Діаграма 6

Сьогодні на рівень володіння українською мовою значно впливає мова інтернет-простору. Готуючись до уроків, виховних заходів 58,6 % опитаних педагогів використовують матеріали освітніх інтернет-ресурсів українською мовою, 37,7 % – рівномірно російською і українською. Відповідаючи на запитання про чинники, які впливають на вибір педагогом мови інтернет-ресурсів, 69 % зазначили, що краще сприймають інформацію українською мовою.

Для виявлення факторів, що сприяють формуванню в учнів стійкої мотивації до вивчення української мови, вихованню любові та шанобливого ставлення до неї, респондентам поставлено низку питань. З'ясовано, що серед заходів, спрямованих на популяризацію української мови, у закладах загальної середньої освіти переважають ті, які мають багаторічну традицію, але втратили популярність серед учнів: конкурси знавців української мови, відзначення Дня української писемності та мови, відзначення державних свят України. За результатами опитування учнів, цікавими для них є інсценування українських народних свят, обрядів та звичаїв; зустрічі з українсь-

кими письменниками, поетами, співаками; постановка вистав за творами українських письменників, подорожі до українськомовних міст, містечок, селищ.

Переважна більшість учнів 11-х класів (83 %) зауважили, що негативний вплив на застосування державної мови в закладах освіти чинить звичка спілкуватися недержавною мовою. Також серед негативних факторів 23 % назвали недостатній рівень володіння учасниками освітнього процесу українською мовою, 9 % – відсутність контролю з боку педагогів.

Серед заходів, які, на думку респондентів, можуть поліпшити ситуацію із застосування української мови в закладах освіти, переважає рекомендація частіше проводити заходи, спрямовані на популяризацію української мови, національних традицій та звичаїв (60 % учнів і 68 % педагогів) та застосовувати систему заохочень для тих, хто нею послуговується (47 % учнів і 32 % педагогів). Варіант «притягувати до відповідальності тих, хто державною мовою не послуговується», видався дієвим лише для 10 % респондентів із-поміж учнів і 9 % педагогів. Також 30 % педагогів вважають, що необхідно збільшити кількість

годин на викладання української мови на курсах підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів. Про необхідність організувати навчання для педагогів із метою підвищення їхнього рівня володіння українською мовою говорять 29 % педагогів. Такі дані підтверджуються результатами самооцінювання рівня володіння українською мовою: 35,8 % опитаних педагогів зазначили, що володіють українською мовою на високому рівні, 60 % – на достатньому, 3,5 % – на середньому, 0 % – на початковому. Потребують допомоги в удосконаленні володіння українською мовою лише 24,1 %; 13,3 % опитаних не змогли визначитися із відповіддю, а 62,5 % вважають, що така допомога їм не потрібна.

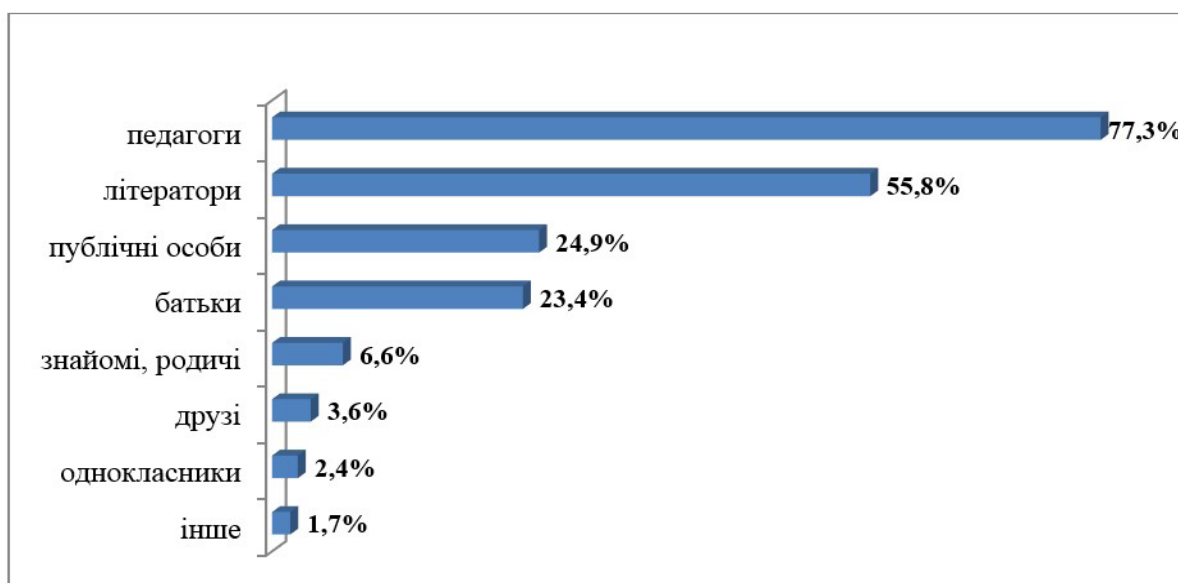
Для визначення рівня володіння українською мовою педагога області проведено комп'ютерне тестування, за результатами якого виявлено, що на високо-

му рівні українською мовою володіють не більше 10 % учасників дослідження. Тест, який виконали педагоги, було укладено за такими змістовими лініями:

- орфоепічні норми, зокрема акцентологічні;
- орфографічні норми;
- пунктуаційні норми;
- граматичні норми;
- лексичні норми.

Середній бал за виконання тесту (стобальна шкала) становить 38. Цей факт у контексті, що 77,3 % учнів за результатами опитування (діаграма 7) рівняються на своїх педагогів, викликає певне занепокоєння, оскільки лише близько 30 % опитаних усвідомлюють необхідність покращувати свій рівень володіння українською мовою, а реально потребують удосконалення рівня володіння – 90 % педагогів.

Хто для вас особисто є взірцем у використанні української мови? (%)

Діаграма 7

Стратегічні напрями формування мовної стійкості на Миколаївщині.

Отриманий масив даних дозволяє констатувати: для Миколаївської області характерною є ситуативна двомовність і мішане мовлення, що залежить від кола мовних контактів. Цей факт зумовлює необхідність визначення стратегічних напрямів забезпечення мовної стійкості на

Миколаївщині в системі освіти.

Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти за результатами моніторингового дослідження «Мовна ситуація в закладах загальної середньої освіти Миколаївської області» ініціював розроблення програми дій, спрямовану на створення умов для формування мовної стійкості педагогів й учнів Мико-

лаївщини, стратегічними напрямками якої є:

- удосконалення рівня володіння українською мовою суб'єктами освітнього процесу;
- іміджування української мови;
- зменшення впливу факторів, що негативно позначаються на ставленні до української мови та бажанні послуговуватися нею незалежно від комунікативної ситуації.

Відповідно до наведених стратегічних напрямів формування мовної стійкості педагогів й учнів Миколаївщини визначено шляхи їх реалізації.

Взірцем у володінні української мови для переважної більшості школярів є педагога. Тому рівень володіння ними українською мовою потребує постійного вдосконалення. Для цього під час проходження курсів підвищення кваліфікації педагогічним і керівним кадрам системи загальної середньої освіти пропонуються: лекційні і практичні заняття, тренінги, консультації, окремі дистанційні курси з української мови. Також кожен слухач курсів отримує можливість через вхідне діагностування з'ясувати свій актуальний рівень володіння українською мовою. На підставі цього надаються індивідуальні рекомендації щодо самоосвітньої діяльності, яка в міжкурсовий період повинна бути систематичною і керованою. З огляду на викладене вважаємо доцільним організацію роботи консультативних пунктів у закладах освіти, а також проведення спільних засідань методичних об'єднань (кафедр) під головуванням учителів української мови.

Для формування престижності української мови як у середовищі учнів, так і педагогів Миколаївський ОППО здійснює систему заходів з її іміджування. З-поміж них: Міжнародний конкурс знавців української мови імені Петра Яцика; Міжнародний мовно-літературний конкурс учнівської та студентської молоді імені Т. Г. Шевченка; щорічні олімпіади з української мови та літератури; Всеукраїнський конкурс учнівської творчості в номінації «Література» до Шевченківських свят під гаслом

«Об'єднаймося ж, брати мої!»; радіодиктант національної єдності; проведення публічних лекцій, презентацій підручників; організація зустрічей із письменницькою елітою України; креативно-патріотичний інтернет-проект «Миколаївщина в СловОписі» (у межах Всеукраїнського проекту «СловОпис» Київського університету ім. Грінченка), проект «Слово дня».

Оскільки основний негативний вплив на бажання послуговуватися українською мовою в будь-якій комунікативній ситуації чинить звичка спілкуватися недержавною мовою, виникає потреба у визначенні шляхів, які допоможуть змінити цю звичку. Наприклад, у позаурочний час ознайомлювати із творами сучасного українського мистецтва, відвідувати театральні й музично-літературні постановки, організувати поїздки до українськомовних населених пунктів, забезпечувати заклади освіти українськомовними програмними продуктами; налагоджувати комунікацію з учнями через українськомовні спільноти в соціальних мережах; заохочувати до читання українською.

Також негативно впливає на спілкування українською відсутність контролю за дотриманням українськомовного режиму під час позакласних заходів. Тому необхідно розробити систему стягнень за порушення мовного режиму учасниками освітнього процесу.

Висновки.

Отже, запропонована програма дій з формування мовної стійкості педагогів і учнів Миколаївщини, стратегічними напрямками якої є вдосконалення рівня володіння українською мовою суб'єктами освітнього процесу; іміджування української мови; зменшення факторів негативного впливу на послуговування українською мовою за умови систематичного й послідовного впровадження дозволить ефективно вплинути на нинішню мовну ситуацію в Миколаївській області. Визначення результативності якої має стати підґрунтям для подальших моніторингових досліджень та наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єрмоленко С. Соціальна престижність української мови в сучасному комунікативно-інформаційному світі / С. Єрмоленко // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 55 – 57.
2. Кравченко О. Мовна стійкість сучасної молоді / О. Кравченко // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 216 – 220.
3. Масенко Л. Мовна ситуація в Україні [Електронний ресурс] / Л. Масенко // Ї. – 2004. – Число 35. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-mov_syt.htm.
4. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. / Л. Масенко – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2010. – 243 с.
5. Погрібний А. Поговоримо про мовну стійкість українців / А. Погрібний // Педагогічна думка. – 2012. – № 1. – С. 23 – 26.
6. Ткаченко О. Проблема мовної стійкості та її джерел / О. Ткаченко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 3 – 10.
7. Якубчак Н. В. Мовна ситуація в НаУКМА / Н. В. Якубчак // Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки. – 2002. – Т. 20. – С. 43 – 52.

REFERENCES

1. Yermolenko S. (2015). Sotsialna prestyzhnist ukrainskoi movy v suchasnomu komunikatyvno-informatsiinomu sviti [Social prestige of the Ukrainian language in the modern communicative and informational world]. *Ukrainoznavstvo*. № 4, 55–57 (ukr).
2. Kravchenko O. (2007). Movna stiikist suchasnoi molodi [Language sustainability of modern youth]. *Ukrainoznavstvo*. № 4, 216–220 (ukr).
3. Masenko L. (2004). Movna sytuatsiia v Ukraini [Language situation in Ukraine]. *Yi*. 35: http://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-mov_syt.htm (ukr).
4. Masenko L. (2010). *Narysy z sotsiolinhvistyky* [Essays on sociolinguistics] – Kyiv : VD «Kyievo-Mohylianska akademiia» – 243 (ukr).
5. Pohribnyi A. (2012) Pohovorimo pro movnu stiikist ukraintsiv [Let's talk about linguistic stability of Ukrainians]. *Pedahohichna dumka*. № 1, 23–26 (ukr).
6. Tkachenko O. (1990). Problema movnoi stiikosti ta yii dzherel [The problem of linguistic stability and its sources]. *Movoznavstvo*. № 4, 3-10 (ukr).
7. Yakubchak N. V. (2002). *Movna sytuatsiia v NaUKMA* [Language situation in NaUKMA]. *Naukovi zapysky NaUKMA : Filolohichni nauky*. T. 20, 43–52 (ukr).